

MIECZYŚLAW TANTY

LENINOWSKA KONCEPCJA KONTROLI ROBOTNICZEJ

W dziejach narodzin i rozwoju kontroli robotniczej — instytucji powstałej w Rosji w 1917 r. dla kontroli produkcji i podziału produktów — Lenin odegrał wybitną rolę jako teoretyk i doradca. Problematyka ta wystąpiła wówczas nieprzypadkowo, był to bowiem okres rewolucji burżuazyjno-demokratycznej i socjalistycznej w Rosji, kiedy sprawa kontroli mas pracujących w dziedzinie gospodarczej stała się szczególnie aktualna i paląca, zarówno ze względu na bieżące jak i przyszłe zadania gospodarcze. Instytucja kontroli robotniczej była propagowana jako ważny instrument przemian ekonomicznych w okresie przechodzenia od kapitalizmu do socjalizmu. Miała charakter przejściowej instytucji i dlatego też w bogatej spuściźnie pisarskiej i rozległej działalności Lenina zajmuje stosunkowo skromne miejsce. Lenin nie tylko postulował, ale również teoretycznie uzasadnił konieczność ustanowienia kontroli robotniczej, dzięki czemu wzbogacił marksistowską teorię rewolucji socjalistycznej, wniósł istotne wskazania do rozwiązań ekonomicznych w przejściowym okresie od kapitalizmu do socjalizmu. Wysunięta i uzasadniona przez Lenina idea kontroli robotniczej położyła zarazem podwaliny pod rozwój demokratycznych stosunków w ekonomice państwa radzieckiego. Warto podnieść i ten fakt, że doświadczenie i dorobek leninowskiej kontroli robotniczej weszły na trwałe do dorobku teorii marksistowskiej i były wyzyskane przez inne kraje socjalistyczne w okresie przygotowywania nacjonalizacji i tworzenia podstaw ekonomiki socjalistycznej.

Wysunięta przez Lenina idea kontroli robotniczej była konsekwentnym zastosowaniem jego rozważań o imperializmie w dobie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej i socjalistycznej, których rozwój i doświadczenie stworzyły możliwości do wprowadzenia w praktyce kontroli mas pracujących nad gospodarką. Kontrola robotnicza jest zatem ściśle związana z przebiegiem obu rewolucji rosyjskich i daje się, ze względu na odrębną treść społeczną, wyodrębnić osobno dla rewolucji burżuazyjno-demokratycznej i socjalistycznej. Wprawdzie Lenin w obu przypadkach podporządkowywał kontrolę robotniczą nadrzędnym celom rewolucji socjalistycznej, ale uwzględniał odmienność sytuacji społecznej i politycznej w okresie Rządu Tymczasowego i władzy radzieckiej i dlatego nadawał kontroli robotniczej inny charakter i funkcje w czasie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej, a inne podczas socjalistycznej. Wynikało to z tego, że Lenin łączył kontrolę robotniczą nierozdzielnie z problemem władzy i społeczną treścią państwa. Jego koncepcja kontroli robotniczej była zawsze wiązana z ideą przerastania rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w socjalistyczną, nigdy nie traktowana w sposób reformistyczny jako instytucja dla łagodzenia sprzeczności między burżuazją a klasą

robotniczą. Postulowanie w okresie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej kontroli robotniczej Lenin wiązał ściśle z powstałym systemem dwuwładzy w Rosji, możliwościami pokojowego przerastania tej rewolucji w socjalistyczną w drodze przejścia całej władzy przez rady. W rozumieniu Lenina kontrola robotnicza miała być wówczas nie tylko środkiem wydobycia z kryzysowej sytuacji gospodarki rosyjskiej, która w wyniku udziału Rosji w wojnie światowej przeżywała poważne trudności wyrażające się w spadku produkcji, braku paliw i surowców, kłopotach w transporcie i zaopatrzeniu, ale równocześnie służyć ograniczeniu wyzysku burżuazji przez ustanowienie sprawiedliwego podziału dochodu narodowego oraz przygotować masy pracujące do przejścia gospodarki narodowej przez zdobycie doświadczenia w zarządzaniu gospodarką. Zadania kontroli robotniczej w warunkach państwa socjalistycznego będą przez Lenina kreślone głównie pod kątem ekonomicznych celów władzy radzieckiej i im zostaną podporządkowane¹.

W swej argumentacji kontroli robotniczej Lenin odwoływał się nie tylko do rozwiniętej przez siebie teorii imperializmu lecz także uwzględniał doświadczenia proletariatu rosyjskiego, którego praktykę oddolnej działalności uogólniał i naprowadzał w pożądanym dla rewolucji socjalistycznej kierunku. Takim ważnym dla leninowskich rozważań o kontroli robotniczej, praktycznym dorobkiem klasy robotniczej była ustanawiana w zakładach przemysłowych kontrola za pośrednictwem powoływanych od marca 1917 r. komitetów fabrycznych, które od ingerencji w sprawach czasu pracy, płac, najmu itp. przechodziły do kontroli nad produkcją i przejmowania zarządu w fabrykach. Lenin aprobował tę oddolną inicjatywę klasy robotniczej, ale dostrzegał jednocześnie słabość i nieskuteczność kontroli ustanawianej przez komitety fabryczne w przemyśle. Uważał, że kontrola może być skuteczna i realna wówczas, kiedy stanie się powszechną kontrolą robotniczą nad produkcją i podziałem produktów, czyli kontrolą nad całością gospodarki. Z hasłem ustanowienia takiej kontroli Lenin wystąpił już na pierwszą wieść o powstaniu organizacji proletariackich — rad delegatów robotniczych i komitetów fabrycznych. Już w swych *Listach z daleka*, kierowanych jeszcze z emigracji do przywódców partii bolszewickiej w kraju, propagował ustanowienie kontroli robotniczej nad produkcją i podziałem produktów. Sformułowana w nich, jeszcze w sposób ogólnikowy, kontrola robotnicza miała być jednym z zasadniczych środków wyprowadzenia gospodarki rosyjskiej z kryzysowej sytuacji, ocalenia jej od rozprzężenia i grożącej jej katastrofy. Tak samo zwięźle ujmowały kontrolę robotniczą słynne leninowskie *Tezy kwietniowe* i opracowana w oparciu o nie Rezolucja VII (kwietniowej) Konferencji SDPRR (b), które najpełniej formułowały leninowską koncepcję pokojowego przerastania rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w socjalistyczną².

¹ Interesujący nas problem podejmowali już historycy radzieccy, ale bez uwzględnienia całej złożoności kontroli robotniczej. Zob. np. P. W. Wołobujew, *Leninskaja idieja raboczego kontrola i dwiżenije za raboczij kontrol w martie-oktiabrie 1917 goda*. „Woprosy Istorii KPSS” 1962, nr 6, s. 39—55.

² Najpełniejsze oświetlenie tej sprawy w książce I. F. Pietrowa, *Strategija i takтика partii bolszewikow w podgotowkie pobiedy Oktjabr'skoj Riewolucyi (mart-oktiabr 1917 g.)*, wyd. 2 Moskwa 1964.

Rozwój działalności komitetów fabrycznych budził nie tylko zainteresowanie Lenina, ale również niepokój burżuazji, ponieważ ich kontrola godziła w prawa własności. Pod naciskiem kół przemysłowych Rząd Tymczasowy zmuszony był działać w kierunku zahamowania kontrolnych funkcji komitetów fabrycznych przez sprowadzenie ich roli do obrony wyłącznie bytowych interesów klasy robotniczej. W tym celu Rząd Tymczasowy, przy aprobacie większości mieńszewicko-eserowskiej Rady Piotrogradzkiej, wydał 23 kwietnia (6 maja) 1917 r. dekret o komitetach fabrycznych, który legalizował ich istnienie ale jednocześnie ograniczał sferę działania do spraw rozjemczych i walki o czysto bytowe warunki proletariatu³. Przecistawiając się kontroli robotniczej Rząd Tymczasowy wysunął, popieraną przez mieńszewików i eserowców, ideę kontroli państwowej z udziałem przedstawicieli kół przemysłowych i organizacji mas pracujących⁴.

Leninowski postulat kontroli robotniczej nie miał nic wspólnego z wysuniętą przez Rząd Tymczasowy ideą kontroli państwowej, ani popieraną przez mieńszewików i eserowców kontrolą rad nad Rządem Tymczasowym. Mieńszewicy i eserowcy bowiem odsuwali rewolucję socjalistyczną na plan dalszy i pragnęli ustanowienia kontroli dla złagodzenia sprzeczności istniejących między burżuazją a masami pracującymi. W przeciwieństwie do nich Lenin dążył do rewolucji socjalistycznej i kontrola robotnicza była w jego rozumieniu jednym z środków przyspieszających jej zwycięstwo⁵.

Najobszerniej o kontroli robotniczej wypowiedział się Lenin w *Rezolucji o ekonomicznych środkach walki z rozprzężeniem*, zaaprobowanej przez KC partii bolszewickiej i opublikowanej 1 (14) czerwca 1917. Rezolucja była adresowana do odbywającej się wówczas ogólnomiejskiej konferencji komitetów fabrycznych Piotrogradu, na której Lenin przedstawił zadania i charakter kontroli robotniczej. Na konferencji doszło do starcia dwóch koncepcji kontroli: kontroli robotniczej, popieranej przez bolszewików w osobistym wystąpieniu Lenina i kontroli państwowej z udziałem czynników społecznych, popieranej przez przedstawicieli Rządu Tymczasowego i mieńszewików. O niepopularności kontroli państwowej wśród robotników świadczy najlepiej głosowanie delegatów konferencji nad rezolucją mieńszewicką i bolszewicką. Większość delegatów 297 głosami przy 21 przeciwnych i 44 wstrzymujących się zdecydowanie przeciwstawiła się proponowanej przez mieńszewików kontroli państwowej i poszła za wezwaniem Lenina, przyjmując zgłoszoną przez niego rezolucję o kontroli robotniczej. O popularności leninowskiej koncepcji kontroli robotniczej świadczy ponadto wybór 19 bolszewików, na ogólną liczbę 25 członków, do Centralnej Rady Komitetów Fabrycznych Piotrogradu⁶.

Przedstawiona w rezolucji leninowskiej kontrola robotnicza była

³ Pełny tekst dekretu zawiera *The Russian Provisional Government 1917. Documents selected and edited by Robert Paul Browder and Aleksander F. Kerensky*, vol. II, Stanford 1962, dok. 622, s. 712.

⁴ Bliżej o tym w książce P. W. Wołobujewa, *Ekonomiczeskaja politika Wriemiennoego Prawitielstwa*. Moskwa 1962.

⁵ Wołobujew, op. cit., s. 44.

⁶ M. Tanty, *Z dziejów kontroli robotniczej w Rosji w 1917 r.*, „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” 1967, t. III, s. 62.

określona jako jedyny środek mogący ocalić gospodarkę rosyjską od grożącej jej katastrofy. Wyznaczając tak ważną rolę kontroli robotniczej Lenin bynajmniej nie identyfikował jej z kontrolą sprawowaną w zakładach przemysłowych przez komitety fabryczne — instytucje czysto robotnicze. Zdawał sobie bowiem sprawę z tego, że tak wielkiej odpowiedzialności nie może przyjąć proletariats, nie mający doświadczenia w zarządzaniu i kierowaniu gospodarką. Z tego względu Lenin proponował wprowadzić do organów kontroli robotniczej właścicieli zakładów i ludzi z personelu technicznego, ale przy zachowaniu w nich dominującego wpływu robotników, którzy powinni posiadać co najmniej $\frac{3}{4}$ głosów. Lenin zapewniał udział w kontroli nie tylko komitetom fabrycznym lecz także miejscowym radom delegatów robotniczych i żołnierskich oraz chłopskich i związkom zawodowym. Tym samym znacznie rozszerzał bazę społeczną kontroli robotniczej, realizowanej przez komitety fabryczne. Dla ustanowienia pełnej i rzeczywistej kontroli nad gospodarką Lenin uważał za niezbędne rozciągnięcie kontroli robotniczej nie tylko na produkcję i podział produktów, ale również na wszystkie operacje finansowe i bankowe oraz transport⁷.

Tak szeroko pojęta kontrola robotnicza zapewniała faktycznie masom pracującym decydujący wpływ na gospodarkę przy formalnie zachowanej własności kapitalistycznej. Lenin rzeczywiście proponował ustanowienie dyktatury mas pracujących nad gospodarką, rozumiał bowiem, że tylko taka forma kontroli zdolna jest ocalić ją od katastrofy, zmusić burżuazję do podporządkowania się jej. W tym celu proponował w swej rezolucji wprowadzenie obowiązku pracy, zalecał powołanie milicji robotniczej dla ustanowienia rewolucyjnej dyscypliny. Zdawał sobie jednak sprawę z tego, że w warunkach istnienia państwa burżuazyjnego z jego Rządem Tymczasowym, przewidywane dla ustanowienia kontroli robotniczej środki mogą okazać się nieskuteczne i dlatego zastrzegał się, że planowe i pozytywne zrealizowanie ich może być możliwe tylko w warunkach przejścia całej władzy w ręce proletariatuszy i półproletariatuszy⁸.

Leninowskiej koncepcji kontroli robotniczej, zawartej w omówionej wyżej rezolucji, nie można odczytywać dosłownie, w oderwaniu od wypowiedzi Lenina na problem władzy i od postulowanych przez niego w *Tezach kwietniowych* posunięć w dziedzinie gospodarczej, jak np. nacjonalizacji banków itp. W uproszczony sposób rozumieli tę rezolucję mieńszewicy i eserowcy, którzy, podobnie jak to czynią ich śladem współcześnie historycy zachodni, zarzucali Leninowi nie tylko zamiar oddania przemysłu w ręce robotniczych załóg, ale również oskarżali go o obcy duchowi marksizmu syndykalizm⁹. Kontrola robotnicza nie była nigdy rozumiana przez Lenina jako reforma socjalistyczna, lecz jedynie jako krok w kierunku socjalizmu. Była uznawana za część walki o przekształcenie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w socjalistyczną i całkowicie jej podporządkowana, zawsze traktowana łącznie z problemem

⁷ W. I. Lenin, *Rezolucja o ekonomicznych środkach walki z rozprzężeniem* [w:] *Dzieła* t. 24. Warszawa 1952, s. 543.

⁸ Ibidem.

⁹ Zob. np. P. H. Avrich, *The Bolshevik Revolution and Workers Control in Russian Industry* „Slavic Review. American Quarterly od Soviet and East European Studies” 1963, nr 1, s. 47—63.

przejęcia władzy państwowej przez rady delegatów. W swoim wystąpieniu na I Ogólnorosyjskim Zjeździe Rad, odbytym 3—24 czerwca (16 czerwca — 7 lipca) 1917, Lenin wyjaśniał, że kontrola robotnicza nad produkcją i jej podziałem nie oznacza jeszcze socjalizmu, ale że jej ustanowienie mogłoby otworzyć ludowi oczy na istniejącą anarchię, na igranie majątkiem narodowym przez imperialistów¹⁰. Odpowiadając swym oponentom w sprawie oskarżeń o syndykalizm, Lenin pisał w przededniu Rewolucji Październikowej, że syndykalizm neguje rewolucyjną dyktaturę proletariatu, a wysuwana przez niego kontrola robotnicza była zawsze z nią wiązana i dowodził, że tylko w państwie proletariackim „kontrola robotnicza może stać się ogólnonarodową, wszechogarniającą, wszechobecną, jak najdokładniejszą i jak najbardziej sumienną ewidencją produkcji i podziału produktów”¹¹.

Lenin zdawał sobie sprawę z niezbędności poparcia kontroli robotniczej przez państwo dla urzeczywistnienia pełnej i realnej kontroli nad gospodarką. Jednakże w warunkach istnienia burżuazyjnego Rządu Tymczasowego, któremu Lenin odmawiał poparcia mas ludowych i wzywał do zastąpienia go władzą radziecką, było to nierealne. Przecistawiając masy pracujące Rządowi Tymczasowemu Lenin nie widział żadnej możliwości współdziałania z nim kontroli robotniczej i dlatego kontrola w jego rozumieniu miała być wówczas instytucją społeczną, złożoną z przedstawicieli organizacji ludzi pracy z udziałem burżuazji i inteligencji. Lenin zdawał sobie sprawę, że kontrola taka nie będzie w pełni skuteczna, popierał ją jednak gorąco, bowiem nawet działanie komitetów fabrycznych było krokiem rewolucyjnym, środkiem przemocy robotników nad burżuazją, prowadzącym do jej osłabienia i zdobycia przez nich doświadczenia w zarządzaniu fabrykami. Wychodząc z założenia, że kontrola robotnicza mobilizuje i uaktywnia robotników, wciąga ich do walki o socjalizm, partia bolszewicka z Leninem na czele aprobowała działalność komitetów fabrycznych, włączyła się aktywnie do ich pracy, brała udział w konferencjach komitetów w różnych okręgach przemysłowych. O sile oddziaływania i atrakcyjności leninowskiej idei kontroli robotniczej świadczą wymownie uchwalane na konferencjach komitetów fabrycznych rezolucje w duchu rezolucji Lenina¹².

Leninowskie stwierdzenie o niemożności ustanowienia pełnej i realnej kontroli robotniczej bez dyktatury proletariatu zostało całkowicie potwierdzone rozwojem kontroli w okresie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej. W czasie tej rewolucji kontrola robotnicza, mimo ogromnego wysiłku rad i komitetów fabrycznych, nie stała się kontrolą powszechną nad produkcją, a w jeszcze słabszym stopniu nad podziałem produktów. Została wprowadzona głównie w dużych zakładach i fabrykach tej samej branży (np. przemysł metalowy i włókienniczy), najczęściej państwowych i opuszczonych przez właścicieli, ośrodkach przemysłu Piotrogradu, Moskwy, Ukrainy itp., tam gdzie największa była koncentracja siły roboczej i kapitału, gdzie robotnicy byli najbardziej świadomi i doświadczeni, gdzie

¹⁰ W. I. Lenin, *I Ogólnorosyjski Zjazd Rad* [w:] *Dzieła* t. 25. Warszawa 1951, s. 7.

¹¹ W. I. Lenin, *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową?* [w:] *Dzieła* t. 26. Warszawa 1956, s. 88.

¹² *Materiały po historii SSSR*, t. III. Moskwa 1956, dok: 14, s. 34.

kryzys w przemyśle i sabotaż właścicieli wystąpiły w największej skali. Natomiast w bardzo słabym stopniu kontrola robotnicza była wprowadzona w przemyśle drobnym i kolejnictwie. Oddziaływał tu również poważnie brak centralnego, w skali ogólnorosyjskiej, ośrodka koordynowania pracą komitetów fabrycznych. Tendencję do ich zjednoczenia wystąpiły już od lata 1917 r., ale w rzeczywistości zdołano stworzyć ok. 40 ośrodków w regionach przemysłowych i dopiero tuż przed Rewolucją Październikową doszło do powstania Wszechrosyjskiej Rady Komitetów Fabrycznych na ich ogólnorosyjskiej konferencji 17—20 października (30 października — 3 listopada) 1917 r.¹³

Pomimo niedociągnięć kontrola robotnicza odegrała w okresie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej poważną rolę historyczną, stała się bowiem szkołą robotniczą w dziedzinie zarządzania fabrykami i tym samym przygotowała proletariat rosyjski do przyszłych zadań gospodarczych państwa radzieckiego. Praktyczna działalność kontroli robotniczej i jej dorobek stały się również podstawą do określenia przez Lenina jej zadań w warunkach istnienia dyktatury proletariatu.

Zwycięstwo Rewolucji Październikowej przyniosło zasadniczy zwrot w losach kontroli robotniczej, która dotąd uzyskiwała poparcie ze strony nowego państwa radzieckiego i mogła być pełną i skuteczną kontrolą nad gospodarką. Możliwość takiej kontroli robotnicza nie posiadała w okresie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej, kiedy istniała sprzeczność interesów między burżuazyjnym państwem a dążeniami mas ludowych. Zniknięcie tej sprzeczności w państwie radzieckim zmieniło nie tylko społeczną treść kontroli robotniczej, ale również decydowało o wyborze nowego dla niej kierunku działania.

Charakter i funkcja kontroli robotniczej w państwie proletariackim zostały najpełniej określone w pracach Lenina napisanych na krótko przed Rewolucją Październikową. Problem ten Lenin ujął najszerszej w broszurach *Groźąca katastrofa i jak z nią walczyć* i *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową*, w których uwzględniał ryche zwycięstwo władzy radzieckiej w drodze powstania zbrojnego i nakreślił dla tej władzy podstawowe zadania w dziedzinie politycznej i gospodarczej. W obu broszurach Lenin nadal popierał ideę kontroli robotniczej, ale ze względu na proletariacką treść państwa socjalistycznego, wyznaczał jej inną rolę, nadawał jej nowy charakter. Leninowskie rozważania o kontroli robotniczej wynikały wówczas z uwzględnienia aktualnego stanu gospodarki rosyjskiej i ekonomicznych zamierzeń na przyszłość. W swej ekonomicznej platformie Lenin wiązał te dwa aspekty problematyki gospodarczej, uważał, że wydobywanie gospodarki rosyjskiej z rozprzężenia i jej odbudowa są nierozdzielnie związane z zadaniami przejścia do socjalizmu. Jako podstawowe środki zrealizowania tych zamierzeń Lenin widział: nacjonalizację banków i połączenie ich w jeden bank państwowy, nacjonalizację wielkiego przemysłu, rozdanie ziemi obszarnej chłopom i ustanowienie kontroli robotniczej nad produkcją i podziałem produktów¹⁴.

Przejście gospodarki kapitalistycznej na tory gospodarki socjalistycznej

¹³ Tanty, op. cit., s. 71—72.

¹⁴ I. Gładkow, *Lenin organizator gospodarki socjalistycznej*. Warszawa 1960, s. 27 i n.

cznej nie mogło dokonać się natychmiast, wymagało organizacyjnego przygotowania do tego kroku ze strony państwa radzieckiego. Lenin liczył się z istnieniem etapu przejściowego, w którym własność kapitalistyczna miała być jeszcze zachowana, ale poddana ścisłej kontroli organów radzieckich. Lenin przypisywał szczególnie doniosłą rolę kontroli nad bankami i syndykatami, które w gospodarce odgrywały decydującą rolę. Uważał, że ten decydujący aparat bankowy i przemysłowy można wyrwać spod zależności kapitalistów przez podporządkowanie go kontroli robotniczej, której przypisywał istotne znaczenie w dziedzinie tworzenia nowych stosunków ekonomicznych. Lenin pisał, że w przeciwieństwie do starego aparatu państwowego, związanego z armią i policją, aparat gospodarczy związany jest z bankami i syndykatami, wykonując pracę ewidencyjno-rejestracyjną: „Tego aparatu rozbijać nie wolno i nie trzeba. Należy go wyrwać z zależności kapitalistów, należy od niego odkrajać, odciąć, odrąbać kapitalistów wraz z transmisjami ich wpływów, należy go podporządkować proletariackim Radom, należy uczynić go bardziej wszechogarniającym, bardziej ogólnonarodowym”¹⁵. Lenin przypisywał tak ważne znaczenie podporządkowaniu tego aparatu, ponieważ państwo radzieckie uzyskiwało dzięki temu całkowitą kontrolę nad całą gospodarką, nad średnim i drobnym kapitałem. Mając na uwadze okres przejściowy, Lenin pisał: „Nie w konfiskacie majątku kapitalistów będzie nawet sedno sprawy, lecz właśnie w ogólnonarodowej, wszechogarniającej kontroli robotniczej nad kapitalistami i ewentualnymi ich zwolennikami. Sama konfiskata nic nie zdziała, bo nie ma w niej elementu organizacji, ewidencji prawidłowego podziału. Konfiskatę zastąpimy z łatwością ściąganiem sprawiedliwego podatku... — byle tylko wykluczyć możliwość jakiegokolwiek uchylecia się od kontroli, ukrywania prawdy, obchodzenia prawdy. A taką możliwość usunie tylko robotnicza kontrola sprawowana przez robotnicze państwo”¹⁶.

Jak widać z powyższego cytatu, Lenin nadawał kontroli robotniczej niezwykle znaczenie w dziedzinie gospodarczej, ale jednocześnie formułował nową jej cechę jakościową przez identyfikowanie kontroli robotniczej z kontrolą państwa robotniczego. O takim rozumieniu przez Lenina kontroli robotniczej świadczą przykłady używania na jej określenie terminu „kontrola rad” itp. Analiza prac Lenina pisanych przed i tuż po Rewolucji Październikowej w pełni potwierdza to nowe spojrzenie na kontrolę robotniczą. Wskazuje na niewątpliwy fakt, że Lenin stawiając ogromne zadania przed państwem dyktatury proletariatu, jemu wyznaczał podstawową rolę w dziedzinie kontroli nad gospodarką. Nie używał jednak określenia „kontrola państwowa”, ponieważ termin ten mógł kojarzyć się w świadomości mas pracujących ze skompromitowanym w ich oczach typem kontroli, jaki popierał Rząd Tymczasowy i wspierające go siły polityczne. Dla Lenina ważny był nie aspekt terminologiczny, choć i ten nie był bez znaczenia, ale przede wszystkim treść społeczna kontroli. W przededniu Rewolucji Październikowej pisał wyraźnie o charakterze kontroli państwowej Rządu Tymczasowego i wspierających go partii politycznych: „Gdybyśmy powiedzieli po prostu w duchu nowożytniow-

¹⁵ Lenin, *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową?*, s. 89.

¹⁶ *Ibidem*, s. 91.

ców nie kontrola robotnicza, lecz kontrola państwowa, to otrzymalibyśmy burżuazyjno-reformistyczny frazes, otrzymalibyśmy w istocie rzeczy formułę czysto kadecką, kadeci bowiem nic nie mają przeciwko udziałowi robotników w kontroli państwowej. Kadeci-korniłowowcy wiedzą doskonale, że taki udział jest najlepszym sposobem nabierania robotników przez burżuazję...”¹⁷

Przeciwstawienie idei kontroli robotniczej kontroli państwowej w okresie rewolucji burżuazyjno-demokratycznej miało swe klasowe uzasadnienie. Po przyjęciu w Rosji władzy przez rady kontrola robotnicza i kontrola państwa robotniczego stały się w swej treści społecznej identyczne, rozumiane jako kontrola ludu pracującego i jego władzy państwowej. W nowym etapie państwa dyktatury proletariatu nie tylko nie istniała, ale nawet była niemożliwa przeciwstawność kontroli robotniczej i kontroli państwa radzieckiego. Lud pracujący i ich państwo robotniczo-chłopskie posiadały bowiem te same dążenia i cele — walkę o zbudowanie społeczeństwa sprawiedliwości społecznej. Wspólnota celu i treści społecznej nie oznaczała bynajmniej identyczności funkcji kontroli robotniczej i kontroli państwa radzieckiego w społeczeństwie budującym socjalizm, zlanie się obu form kontroli w jedną. Lenin był temu przeciwny, gdyż takie rozumienie kontroli mogło prowadzić do anarchii i byłoby równoznaczne z ominięciem niezbędnego etapu historycznego. Na etapie budowania społeczeństwa socjalistycznego Lenin uważał za niezbędne istnienie obu form kontroli w dziedzinie gospodarczej. Lenin już w pracy *Państwo a rewolucja*, napisanej na parę tygodni przed Rewolucją Październikową, dowodził: „Aż do czasu nastąpienia »wyższej« fazy komunizmu, socjaliści żądają najściślejszej kontroli ze strony społeczeństwa, a także ze strony państwa nad rozmiarem pracy i spożycia”¹⁸.

W przededniu Rewolucji Październikowej Lenin nie wypowiadał się bliżej na temat rozdziału funkcji i zadań dla kontroli robotniczej i kontroli państwa radzieckiego. Dostrzegając jednak potrzebę współdziałania obu form kontroli w dziedzinie tworzenia nowych stosunków gospodarczo-społecznych. Przypisywał np. ważne znaczenie współdziałaniu aparatu rad i organizacji mas pracujących w walce z oporem kapitalistów. Pisał, że związki zawodowe, związki pracownicze, zrzeszenia spożywców i rady ustanowią taki nad nimi nadzór, że zostaną otoczeni jak Francuzi pod Sedanem. Rozwijając tę myśl dowodził, że nad kilku tysiącami dyrektorów, członków zarządów, wielkich akcjonariuszy itp. „państwo proletariackie dysponujące aparatem Rad, związków pracowniczych itp., może postawić choćby po dziesięciu i po stu kontrolerów, tak że nawet zamiast »łamania chodu« uda się, być może, poprzez kontrolę robotniczą (nad kapitalistami) wszelki opór uniemożliwić”¹⁹.

Potrzeba współdziałania kontroli robotniczej i państwa radzieckiego wyływała ze wspólnoty celów obu form kontroli. Była to bardzo ważna strona kontroli, możliwa do urzeczywistnienia tylko w warunkach państwa socjalistycznego. Współdziałanie, podobnie jak wspólnota celów, nie wykluczały niezbędności rozdziału funkcji kontrolnych między kontrolę robotniczą i kontrolę ze strony władzy radzieckiej. O tym, jak widział

¹⁷ Ibidem, s. 88.

¹⁸ W. I. Lenin, *Państwo a rewolucja* [w:] *Dzieła* t. 25. Warszawa 1951, s. 506.

¹⁹ Lenin, *Czy bolszewicy utrzymają władzę państwową?*, s. 92.

ten problem Lenin, możemy sądzić zarówno w oparciu o jego wypowiedzi, jak również dekrety władzy radzieckiej, których Lenin był współtwórcą jako przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych. Z analizy leninowskich wypowiedzi i dekretów wynika, że Lenin opowiadał się za przyjęciem przez państwo podstawowych funkcji gospodarczych w dziedzinie scentralizowanego zarządzania i planowania. Taka forma kontroli państwa była niezbędna na etapie socjalistycznym. Kontroli robotniczej Lenin pozostawił ważną funkcję w sferze kontroli oddolnej, sprawowanej bezpośrednio w instytucjach i zakładach pracy. Takie rozgraniczenie funkcji kontrolnych między państwo i lud pracujący określiło zarazem model gospodarczy państwa radzieckiego, który był jedynie możliwy do akceptacji przy przyjętej przez Lenina idei nacjonalizacji. Lenin propagował drogę do socjalizmu, która zakładała nacjonalizację, scentralizowaną formę zarządzania i planowania z aktywnym współdziałaniem oddolnej kontroli mas pracujących. Lenin słusznie negował wszelkie inne modele gospodarki socjalistycznej, propagowane przez anarchosyndykalizm, eserowców-maksymalistów itp. Negowały bowiem dyktaturę proletariatu i przewidywały przekazanie zakładów bezpośrednio w ręce pracujących w drodze tzw. socjalizacji. Takie rozwiązanie było zarazem zaprzeczeniem scentralizowanych form zarządzania gospodarką przez państwo. Spraw tych nie można pominąć, jeśli się chce w pełni zrozumieć problematykę rozdziału funkcji kontrolnych w pierwszych tygodniach istnienia władzy radzieckiej²⁰.

Sprawa kontroli robotniczej stała na porządku dziennym już w pierwszych dniach władzy radzieckiej, która uznała ją za jedno z palących zadań do realizacji. Była o tym mowa w napisanej przez Lenina „odezwie do ludności” z 25 października (7 listopada) 1917 oraz w uchwalonej w dzień później odezwie II Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad. Stwierdzały one wyraźnie, że władza radziecka przystąpi do zalegalizowania i urzeczywistnienia kontroli robotniczej, ale nie określała jeszcze jej funkcji²¹. Problem ten wyplynał niemal nazajutrz po zwycięstwie powstania zbrojnego w Piotrogradzie, w trakcie dyskusji odbytej we Wszechrosyjskiej Radzie Komitetów Fabrycznych na temat zadań kontroli robotniczej w państwie radzieckim. W dyskusji tej uczestniczył również Lenin, który odegrał ważną rolę w dalszym jej przebiegu przez zgłoszenie projektu ustawy o kontroli robotniczej²².

Leninowski projekt ustawy o kontroli robotniczej wychodził z założenia niezbędności równoległego działania kontroli państwowej i kontroli robotniczej, ich wzajemnego uzupełniania się. Był dostosowany do przejściowego etapu od kapitalizmu do socjalizmu, zakładał bowiem istnienie prywatnej własności kapitalistycznej. Kontrolę robotniczą rozciągał na produkcję, kupno i sprzedaż produktów we wszystkich przedsiębiorstwach przemysłowych, handlowych, rolnych oraz nad bankami o liczbie zatrudnionych powyżej 5 osób. Kontrolnym organom, wybranym spośród robotników i pracowników danego zakładu, miały być udostępnione wszystkie księgi i korespondencja bez ograniczeń. Ewentu-

²⁰ Gładkow, op. cit., s. 63; *Istoria sowietskogo gosudarstwa i prawa*, t. I. Moskwa 1968, s. 147.

²¹ W. I. Lenin, *Do Ludności* [w:] *Dziela* t. 26. Warszawa 1953, s. 297.

²² *Istoria sowietskogo gosudarstwa i prawa*, s. 140.

alnym uchylaniem decyzji organów kontrolnych miały zajmować się zjazdy związków zawodowych. Szerokie kompetencje organów kontroli robotniczej nie oznaczały w rozumieniu Lenina przekazania instytucji i zakładów w ręce pracujących, bo chociaż wyposażył ją w poważny zakres władzy w zakładzie, oddzielał funkcję kontrolną od administrowania i zarządzania, które pozostawiał w ręku właścicieli. Proponowana przez Lenina kontrola robotnicza miała mieć charakter społeczny i ograniczać się do kontroli oddolnej w zakładach. Lenin wykluczał możliwości działania kontroli robotniczej niezależnie od władzy radzieckiej, ściśle ją z polityką gospodarczą państwa wiązał. Wyrażało się to w tym, że przewidywał ustalenie zasad postępowania organów kontroli robotniczej wspólnie przez miejscowe rady delegatów i konferencje komitetów fabrycznych oraz odpowiedzialność karną do 5 lat więzienia dla przedsiębiorców i komitetów fabrycznych za naruszenie porządku, dyscypliny i imienia zakładu²³.

Leninowski projekt ustawy o kontroli robotniczej był rozpatrywany m. in. przez najwyższe organy komitetów fabrycznych i związków zawodowych oraz ludowy komisariat pracy. W trakcie dyskusji nad projektem ustawy ujawniły się tendencje syndykalistyczne, reprezentowane przez działaczy związkowych i komitetów fabrycznych. Nawiązywali oni do nieaktualnego już w nowych warunkach politycznych leninowskiego projektu kontroli robotniczej z czerwca 1917 r. i pragnęli ustanowienia jej jako kontroli społecznej nad całą gospodarką. W tym celu proponowali powołanie Ogólnorosyjskiej Rady Gospodarki Narodowej dla planowego regulowania gospodarki narodowej²⁴. Projekt ten nie był do przyjęcia dla władzy radzieckiej, ponieważ pozbawiał państwo możliwości ingerencji w dziedzinie ekonomiki i tym samym utrudniał realizację przewidzianych przeobrażeń socjalistycznych.

Spory wokół charakteru i zadań kontroli robotniczej opóźniały w rezultacie przygotowanie ustawy o niej. Ważną rolę w zredagowaniu ustawy kontroli robotniczej odegrała komisja powołana do jej opracowania przez Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Rad oraz ludowy komisariat pracy, który sformułował ostateczną redakcję ustawy. Była ona rozpatrzona i zatwierdzona OCKW Rad na posiedzeniu 14 (27) listopada 1917 r. i z tą datą została opublikowana z podpisem Lenina²⁵.

Tekst ustawy świadczy o gruntownym przeredagowaniu projektu Lenina, który uzupełniono strukturą organizacyjną kontroli robotniczej i formułą, że kontrolę wprowadza się „w interesie planowego regulowania gospodarki narodowej”. Przypisanie tej funkcji kontroli robotniczej było ze strony Lenina ustępstwem wobec pragnień działaczy komitetów fabrycznych i związków zawodowych, którzy przywiązywali się do formy kontroli robotniczej z czasów rewolucji burżuazyjno-demokratycznej i fałszywie sądzili, że może ona w tej samej formie pełnić zadania w państwie socjalistycznym. W myśl ustawy kontrola robotnicza nie

²³ W. I. Lenin, *Projekt ustawy o kontroli robotniczej* [w:] *Dzieła* t. 26, s. 269—270.

²⁴ A. W. Łazariew, *Iz istorii razrabotki leninskogo diekrieta o raboczem kontrole*. „*Woprosy Istorii KPSS*” 1960, nr 3, s. 135; B. Wierchowien, *Sowietskij zakon o raboczem kontrole*. „*Woprosy Istorii*” 1948, nr 10, s. 5.

²⁵ Łazariew, op. cit., s. 137.

była instytucją państwową, lecz instytucją społeczną związaną wieloma niemi z władzą państwową. Jako najwyższy organ kontroli robotniczej powołano Wszechrosyjską Radę Kontroli Robotniczej, w której skład wchodziło przedstawicieli: OCKW Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich, OCKW Rad Chłopskich, Wszechrosyjskiej Centralnej Rady Komitetów Fabrycznych oraz większych central związków robotniczych i pracowniczych. Do zadań Wszechrosyjskiej Rady Kontroli Robotniczej należało opracowanie ogólnego planu działania i instrukcji organów kontroli robotniczej oraz rozstrzygnięcia sporów powstałych między nimi. Ustawa rozciągała kontrolę robotniczą na całokształt działalności wszystkich przedsiębiorstw, które zatrudniały siłę najemną. Uprawnienia właścicieli, którzy zachowali nominalne prawo własności, były ograniczone i uzależnione od decyzji organów kontroli. W spornych wypadkach przysługiwało właścicielom prawo odwołania od decyzji komitetów fabrycznych do lokalnych rad kontroli robotniczej. Z punktu widzenia interesów państwa ważne było w ustawie to, że przewidywała potrzebę uzgadniania decyzji Wszechrosyjskiej Rady Kontroli Robotniczej z wszystkimi instytucjami odpowiedzialnymi za sprawy gospodarki narodowej oraz odpowiedzialność sądową dla właścicieli i komitetów fabrycznych za naruszenie porządku, dyscypliny i ochronę mienia zakładu. Ponadto ustawa zapowiadała wydanie nowych praw, określających stosunki WRKR do innych instytucji regulujących gospodarkę narodową²⁶.

Z treści podpisanej przez Lenina ustawy o kontroli robotniczej wynika, że była ona swego rodzaju kompromisowym rozwiązaniem uwzględniającym leninowskie wskazania i działacze komitetów fabrycznych i związków zawodowych. Był to dla Lenina kompromis możliwy do zaakceptowania, ponieważ ustawa o kontroli robotniczej nie ustanawiała jej jako jedynej instytucji odpowiedzialnej za rozwój gospodarki, stwarzała również państwu możliwości do współdecydowania o przedsięwzięciach ekonomicznych. Przewidziana w ustawie forma kontroli robotniczej nie odpowiadała leninowskiej koncepcji kontroli, w myśl której państwo miało odgrywać decydującą rolę w regulowaniu gospodarki narodowej. Zalegalizowana forma kontroli robotniczej musiała być w rezultacie instytucją przejściową, gdyż dłuższe jej istnienie mogło prowadzić do realizowania niezgodnego z leninowską koncepcją modelu gospodarki socjalistycznej. Przewidziana ustawą kontrola przetrwała niespełna miesiąc aż do ustanowienia dekretem z 2 (15) grudnia 1917 Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej, która, jako instytucja państwowa przy Radzie Komisarzy Ludowych, przejęła w swe ręce regulowanie gospodarki narodowej. Podporządkowano jej także wszystkie instytucje kontroli robotniczej aż do Wszechrosyjskiej Rady Kontroli Robotniczej, która stała się składową częścią Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej. Odtąd określenie zadań i ramowych instrukcji kontroli robotniczej należało do kompetencji Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej. Przyjęcie przez NRGW sprawy regulowania gospodarki zmieniło zasadniczo istotę kontroli robotniczej, która zgodnie z leninowską koncepcją została sprowa-

²⁶ Tekst ustawy cytowany za: *Profsojuzy SSSR i narodnyj kontrol 1917—1965. Dokumenty i materialy*. Moskwa 1965, dok. 1, s. 29.

dzona do oddolnej kontroli w zakładach i fabrykach²⁷. Jednocześnie zmieniała się rola komitetów fabrycznych, które miały oddolną kontrolę robotniczą realizować w zakładach. Decyzją I Ogólnorosyjskiego Kongresu Związków Zawodowych w styczniu 1918 r. zostały zjednoczone ze związkami zawodowymi komitety fabryczne i odtąd stały się ich organami w zakładach pracy²⁸. W takiej postaci kontrola robotnicza będzie działała i w okresie późniejszym, ale w rzeczywistości będzie to już kontrola społeczna nawiązująca tylko nominalnie do kontroli robotniczej z 1917 r.

Od utworzenia Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej Lenin wypowiadała się o kontroli głównie w aspekcie oceny roli historycznej. Już w styczniu 1918 r. potwierdził prawidłowość wyboru kontroli nad gospodarką, stwierdzając: „Od kontroli robotniczej zdążyliśmy do stworzenia Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej”²⁹. Stanowisko to zostało również zajęte w napisanej przez Lenina i przyjętej przez III Ogólnorosyjski Zjazd Rad 12 (25) stycznia 1918 r. Deklaracji Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego, która potwierdzi ustawę o kontroli robotniczej i dekret o Najwyższej Radzie Gospodarki Narodowej. Deklaracja stwierdzała, że te akty prawne są ustanowione dla zabezpieczenia władzy nad eksploatatorami, że są pierwszym krokiem dla całkowitego przejścia fabryk, zakładów, kopalń, kolei i innych środków produkcji i transportu na własność robotniczo-chłopskiego państwa³⁰. Powracając później, nieraz bardzo marginesowo, do kontroli robotniczej Lenin zasługi jej widział w tym, że była ona pierwszym krokiem do nacjonalizacji i planowego zarządzania produkcją społeczną. Podnosząc znaczenie historyczne kontroli robotniczej Lenin jednocześnie dostrzegał jej słabości; pisał, że był to „krok zawierający sprzeczność, niepełny” i że „we wszystkich gałęziach przemysłu musiał on być chaotyczny, rozdrobniony, chałupniczy, niepełny”³¹.

Leninowską ocenę kontroli robotniczej potwierdza również praktyczna działalność organów kontroli robotniczej, które nie były zdolne zapewnić uregulowanej działalności wszystkich przedsiębiorstw danej gałęzi i planowego rozwoju całego przemysłu. Pomimo błędów i niedociągnięć kontrola robotnicza odegrała ogromną rolę jako praktyczna szkoła robotników w dziedzinie gospodarowania. Z szeregów działaczy kontroli robotniczej rekrutowały się podstawowe kadry dla radzieckiego aparatu gospodarczego i znacjonalizowanych zakładów przemysłowych.

ЛЕНИНСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАБОЧЕГО КОНТРОЛЯ

Ленин считал рабочий контроль важным институтом трудящихся масс для осуществления контроля производства и распределения его продуктов в период перехода от

²⁷ Tekst dekretu cytowany za: *Sbornik dokumentow i materialow po istorii SSSR sowjetskogo pierioda (1917—1958)*. Moskwa 1966, dok. 62, s. 61—62.

²⁸ Avrich, op. cit., s. 59.

²⁹ W. I. Lenin, *III Ogólnorosyjski Zjazd Rad* [w:] *Dzieła* t. 26, s. 476.

³⁰ W. I. Lenin, *Deklaracja Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego* [w:] *Dzieła* t. 26, s. 431.

³¹ Gładkow, op. cit., s. 60.

капитализма к социализму. Идею рабочего контроля Ленин выдвинул и развил во время буржуазно-демократической и социалистической революции в России в 1917 г. Рабочий контроль он всегда связывал с проблемой власти и общественной сущностью государства. Поэтому Ленин считал, что характер и функции контроля зависят от существующих условий: отсюда иного рода контроль был нужен, по его мнению, в период Временного правительства, иного же рода — при диктатуре пролетариата. Во время буржуазно-демократической революции Ленин выдвигал идею рабочего контроля в условиях существовавшего тогда в России двоевластия, считаясь с возможностью мирного перерастания буржуазной революции в социалистическую. С помощью рабочего контроля Ленин намеревался предотвратить разрушение хозяйства в России и спасти его для будущего социалистического государства. Он стремился ограничить роль буржуазии в экономике страны, научить трудящиеся массы вести хозяйство и руководить предприятиями. Обосновывая необходимость рабочего контроля, Ленин ссылался на разработанную им теорию империализма и на опыт русского пролетариата, который с марта 1917 г. осуществлял на практике контроль над работой заводов и фабрик посредством фабрично-заводских комитетов, возникших после февральской революции.

Ленин усиленно поддерживал низовую инициативу рабочего класса, понимая в то же время, что осуществляемый фабричными комитетами контроль не может быть вполне удовлетворительным, поскольку пролетариат недостаточно опытен в управлении и руководстве предприятиями.

Ленин стремился установить контроль не только на заводах и фабриках, но и над всей экономикой страны. Для успешного осуществления контроля он предлагал привлекать к контрольным органам владельцев предприятий и технический персонал, сохраняя все же $\frac{3}{4}$ голосов для трудящихся. Ленин понимал, что контролю необходима поддержка государства, но в период двоевластия (Временное правительство и советы депутатов) это было нереально. Поэтому при Временном правительстве рабочий контроль должен был играть роль общественного института в противовес контролю буржуазного государства. Хотя Ленин отдавал себе отчет в том что, до тех пор пока вся власть не перейдет в руки трудящихся, рабочий контроль не сможет полностью оправдать себя, он тем не менее считал необходимым ввести его, исходя из того, что при всей своей неполноценности даже деятельность фабрично-заводских комитетов являлась революционным шагом вперед, направленным против буржуазии, учила рабочих руководить промышленными предприятиями, прививала им необходимые навыки.

Ленин считал, что нельзя установить полный контроль без диктатуры пролетариата, что подтвердилось во время буржуазной революции, когда рабочий контроль не получил полного развития и сводился лишь к низовому на заводах и фабриках.

На основании опыта, приобретенного рабочим классом, Ленин занялся обсуждением вопроса контроля в социалистическом государстве. О задачах контроля в условиях диктатуры пролетариата Ленин писал за несколько недель до Октябрьской Революции. При советской власти Ленин несколько иначе понимал роль рабочего контроля чем при Временном правительстве. Он уже не противопоставлял рабочего контроля контролю социалистического государства, ибо обе формы контроля становились тождественными по своей общественной сущности, преследуя одни и те же цели, реализуя одни и те же задачи. Все же Ленин был против слияния обеих форм контроля, считая, что на этапе социалистического общества должны действовать обе формы контроля — общественного и государственного. Того же взгляда придерживался Ленин и после восторжествования советской власти; разрабатывая тогда проект положения о рабочем контроле, он исходил из необходимости существования как государственного, так и рабочего контроля и утверждал, что обе эти формы должны взаимодействовать. Взаимодействие должно было выражаться в следующем: центральное планирование и руководство экономикой

принадлежит государству, с которым активно сотрудничают широкие массы трудящихся, осуществляющие на промышленных предприятиях рабочий контроль. Такая установка не была полностью легализована в Положении о рабочем контроле из-за неправильного подхода деятелей фабрично-заводских комитетов и профсоюзов, которые ошибочно считали, что рабочий контроль может реализовать планомерное регулирование народного хозяйства.

Ленинская идея о взаимодействии государственного и рабочего контроля была осуществлена лишь в декрете о Верховном совете народного хозяйства. С того времени рабочий контроль стал важным звеном низового контроля на промышленных предприятиях и существенным средством преобразования экономики в духе социализма.

CONCEPTION LÉNINIENNE DU CONTRÔLE OUVRIER

Dans l'esprit de Lénine le contrôle ouvrier était une importante institution des masses laborieuses, chargée de surveiller la production et le partage des produits pendant le passage du capitalisme vers le socialisme. L'idée du contrôle ouvrier fut présentée par Lénine et développée en Russie en 1917, à l'époque de la révolution bourgeoise-démocratique et socialiste. Lénine liait le contrôle ouvrier avec le problème du pouvoir et le sens social de l'Etat. Aussi lui prévoyait-il un caractère et une fonction différents sous le Gouvernement provisoire que dans les conditions de la dictature du prolétariat. Au temps de la révolution bourgeoise-démocratique Lénine avançait l'idée du contrôle ouvrier pendant l'existence d'un pouvoir double en Russie, quand il comptait sur sa transformation pacifique en révolution socialiste. Par l'instauration du contrôle ouvrier il souhaitait préserver l'économie russe de la débâcle et la conserver pour le futur Etat socialiste, limiter la bourgeoisie dans le domaine économique et apprendre aux masses laborieuses à gérer les entreprises. En justifiant la nécessité d'introduire le contrôle ouvrier, Lénine se référait à sa propre théorie de l'impérialisme et aux expériences du prolétariat russe qui, depuis mars 1917, réalisait pratiquement, à l'échelon inférieur, le contrôle dans les usines par le truchement des comités d'usine créés après la révolution. Lénine soutenait ardemment les initiatives de la classe ouvrière mais il se rendait compte que le contrôle réalisé par les comités d'usine ne pouvait être entièrement efficace, le prolétariat manquant d'expérience dans l'administration et la gestion. Lénine estimait que le contrôle est indispensable non seulement dans les entreprises mais dans toute l'économie. Pour en assurer l'efficacité, il recommandait d'intégrer dans les organismes de contrôle les propriétaires de l'entreprise et le personnel technique, tout en réservant les $\frac{3}{4}$ des voix aux travailleurs. Lénine estimait nécessaire que le contrôle fût soutenu par l'Etat mais cela n'était guère possible sous le Gouvernement provisoire auquel il opposait le pouvoir exercé par les conseils des délégués. Pour cette raison, à l'époque du Gouvernement provisoire le contrôle ouvrier devait être une institution sociale opposée au contrôle exercé par l'Etat bourgeois sur l'économie. Bien que Lénine se rendit compte que le contrôle ouvrier demeurerait inopérant tant que les masses laborieuses n'accéderaient pas au pouvoir, il l'encourageait puisque les comités d'usine eux-mêmes étaient déjà une activité révolutionnaire qui menaçait la bourgeoisie, qui apprenait aux ouvriers à gérer les usines. La thèse léninienne sur l'impossibilité d'un contrôle entier sans dictature du prolétariat se trouva confirmée par le développement du contrôle ouvrier pendant la révolution bourgeoise, époque où le contrôle était partiel et se limitait à un échelon

inférieur dans les établissements industriels. L'expérience acquise par la classe ouvrière devint le point de départ des considérations de Lénine sur le contrôle dans les conditions d'un Etat socialiste. Quelques semaines avant la Révolution d'Octobre Lénine écrivit sur les problèmes relatifs à ce contrôle dans un Etat où régnerait la dictature du prolétariat. Dans les conditions du pouvoir soviétique, Lénine voyait un peu différemment le rôle du contrôle ouvrier que sous le Gouvernement provisoire. Il n'opposait pas le contrôle ouvrier à celui de l'Etat socialiste puisque les deux formes s'identifiaient quant à leur sens social, avaient les mêmes buts et tâches. Lénine était pourtant opposé à la fusion des deux formes de contrôle, il considérait que l'étape socialiste imposait une forme de contrôle social à côté du contrôle exercé par l'Etat. Lénine professait cette idée également après la victoire du pouvoir soviétique, quand il élaborait le projet de loi sur le contrôle ouvrier, partant du principe que le contrôle de l'Etat et le contrôle ouvrier étaient indispensables tous deux. Lénine admettait la coopération des deux formes de contrôle, exprimée par une gestion et une planification centrales de l'économie, avec la collaboration du contrôle à l'échelon inférieur, exercé par les masses laborieuses dans établissements industriels. Un contrôle ainsi conçu ne fut pas entièrement prévu par la loi sur le contrôle ouvrier, étant donné que la loi fut influencée par l'opinion des comités d'usine et des syndicats, dont les militants étaient injustement persuadés qu'un tel contrôle peut assurer la réalisation des plans de l'économie nationale. Ce ne fut que dans le décret sur le Conseil suprême de l'économie nationale que l'idée léninienne sur la collaboration entre le contrôle exercé par l'Etat et le contrôle ouvrier, se trouva réalisée. Depuis, le contrôle ouvrier est un chaînon important du contrôle exercé à l'échelon inférieur dans les établissements industriels et un instrument important de la transformation de l'économie orientée vers le socialisme.